

Оборотов Юрій Миколайович

*доктор юридичних наук, професор,
зав. кафедри теорії держави і права,
проректор з наукової роботи
Одеської національної юридичної академії*

СУЧАСНЕ ПРАВО ЯК ПРАВО ЛЮДИНИ

(рецензія на монографію: Оніщенко Н.М.

Сприйняття права в умовах демократичного розвитку:
проблеми, реалії, перспективи. – К.: Юрид. думка, 2008. – 320 с.)

Стрімкі зміни сучасного життя постійно породжують дедалі нові й нові проблеми правового буття, ставлять під сумнів значення усталених правових інститутів і норм, звичних правових категорій та цінностей. Тому сьогодні як ніколи актуальним є бачення того, як співвідноситься наявний правовий інструментарій зі змінами, що відбуваються в життєдіяльності окремої людини й суспільства в цілому, наскільки правові складові нашого існування відповідають вимогам місця й часу, як переборювати невідповідність правових цінностей, що використовуються, потребам і інтересам людей. Один із аспектів проблематики сучасного розвитку права саме й поданий у тому, як сприймається право в сучасних умовах України в ракурсі його дедалі більшого гуманістичного наповнення, що стало предметом дослідження в монографії Н.М. Оніщенко.

У трьох розділах монографії розглянуто філософські й правові начала процесу взаємодії людини і права, показано різні фактори, що впливають на сприйняття права, охарактеризовані передумови цього сприйняття, а також розкрита роль принципу верховенства права в забезпеченні розуміння права людиною і суспільством.

Теоретичною базою монографії стали новітні розробки вітчизняних і зарубіжних учених, класичні твори з філософії і юриспруденції, законодавство України й практика його реалізації, нормативи права Європейського Союзу.

Серед найбільш значимих положень монографічного дослідження Н.М. Оніщенко, у першу чергу, виділяється постановка проблеми у двох площинах: яким повинне бути сучасне право (право цивілізованих народів) і якою правовою культурою повинна володіти сучасна людина (с. 8). Тому зрозуміла спрямованість автора до характеристик права як антропологічного явища виходу на поняття цивілізації й культури, а також їх трактувань у ракурсі досягнення правової гармонії в суспільстві. Тут справедливо відмічено, що в нашій літературі недостатньо уваги приділяють ціннісній характеристиці соціально-культурних параметрів правових феноменів (с. 15).

Не можна не підтримати Н.М. Оніщенко в прагненні розкрити різні грані правової культури й показати її роль у провідних напрямках правового буття.

Особливо важливий розгляд правової культури як матриці юридичного процесу, що фіксує найбільш стійкі настанови, переконання й моделі поведінки його суб'єктів (с. 25).

Розгляд призначення права в сучасному житті в монографії подано в його динаміці, постійному наближенні до конкретного індивіда, подоланні відчуження людини від права.

На цьому шляху автор цінність права пов'язує з тим, що воно виступає способом організації управління суспільством, засобом захисту існуючого суспільного ладу, фактором відновлення суспільства, вираженням справедливості й міри свободи в суспільстві. При цьому загальнолюдська цінність права полягає в тому, що воно спрямоване на встановлення справедливості в суспільстві (с. 52-53).

Для монографії характерна неодноразово наведена й досить перспективна думка, що значення сприйняття права багато в чому визначається тим, що воно здатне проникати в майбутнє й культивувати майбутню поведінку людей (с. 58).

Питання про сприйняття права в призмі його просторових, темпоральних і соціальних характеристик (підрозділ 2.1) має ряд положень, що містять перспективу подальшої їх розробки в загальнотеоретичному й галузевому напрямках сучасної юриспруденції.

Вся сукупність поглядів про співвідношення держави й особистості розділяється на індивідуалістичний, гуманістичний (природно-правовий підхід) і державний, статичний (юридико-позитивістський підхід) підходи (с. 93), що відображає концептуальне бачення проблеми автором монографії. Правда, не зовсім ясно, для чого це положення і його трактування повністю повторюється на с. 104-105.

Варто погодитися з автором, що при класифікації юридичної відповідальності можна розрізняти відповідальність публічних суб'єктів перед державою (публічно-правова відповідальність) і відповідальність суб'єктів приватного права (інші види відповідальності) (с. 117).

Забезпечення свободи особи багато в чому пов'язано з відповідальністю держави перед особою. Як справедливо відмічає Н.М. Оніщенко, з врахуванням особливого статусу держави як публічного суб'єкта навряд чи необхідно при реалізації юридичної відповідальності держави прагнути до встановлення вини самої держави чи конкретних службовців, оскільки часто неможливо встановити осіб, винних у порушенні прав людини. Тому достатньо встановлення самого факту порушення прав і свобод людини державним органом чи його службовцями, щоб це стало підставою юридичної відповідальності держави перед приватною особою. Принцип презумпції винності держави якраз і є відображенням змін в аксіосфері держави в сучасну епоху.

Перспективні для подальшої розробки положення підрозділів 2.6 і 2.8, присвячені рівню правової культури суспільства й дієвості права в контексті його сприйняття, а також гендерної політики в її правовому відображенні. Не можна не погодитися з розглядом у монографії аксіосфери держави, зокрема питань про соціальну цінність сучасної держави, зі спробою показати основні напрями прояву цінності держави (с. 289-290).

Як і будь-яке наукове дослідження, особливо коли, як у цьому випадку, розглядаються проблемні аспекти взаємодії права й особистості, а також виявляються перспективи цієї взаємодії, виникає необхідність висловити сумніви з приводу тих або інших положень, що містяться в роботі і потребують або додаткової аргументації, або свого уточнення.

У монографії часто використовується поняття правового прогресу, що зв'язується з високим рівнем розвитку правової культури (с.24, 26 і ін.). Між тим, не визначено, що являє собою правовий прогрес, по-перше, і сумнівно, по-друге, в умовах різноманіття цивілізацій і культур, відмови від європоцентризму в правовому розвитку використання самого поняття «правовий прогрес». У зв'язку з цим навряд чи доцільно сучасне право називати правом цивілізаційних народів (с.78) навіть із посиланням на С.С. Алексєєва.

При розгляді ефективності законодавства у тексті відбулася підміна понять: ефективність законодавства виявилася прирівняною до ефективності правових норм (с.75), що, як представляється, становить різні грані ефективності в правовій сфері.

На с.92 йдеться про актуальну проблему зближення (апроксимації) національних правових систем, що, по суті, ототожнено із проблематикою адаптації.

Із використанням підходу В.С. Нерсисянца, у роботі стверджується, що сфера правопорядку виступає як сфера дії законодавства (с.141). Тим часом, в умовах визнання плюралізму джерел права й імплементації міжнародного права в національне право, навряд чи це положення відповідає сучасній правовій реальності.

На с.153 тонко підмічено, що в Україні з відновленням законодавства й відповідної національної практики правозастосування, усе більш очевидний розрив між «новим демократичним законодавством і низьким рівнем правосвідомості населення». Як представляється, проблема полягає не в низькій правосвідомості населення України, а в невідповідності, так званого, демократичного законодавства правовому менталітету й правовим традиціям українського народу.

При розгляді проблематики верховенства права і його ролі відносно взаємодії права й особистості (с.258) стверджується (з посиланням на С.Головатого), що необхідно використовувати тільки поняття верховенства права й відмовитися від використання таких усталених у юриспруденції понять як верховенство закону й верховенство конституції. Можна зрозуміти прагнення розчистити дорогу верховенству права як визначальній правової цінності сучасного права. Але до чого тут поняття верховенство закону й верховенство конституції, які відображали й відображають специфічне співвідношення та ієрархізацію в правовому житті нашого суспільства.

Відзначені зауваження з приводу деяких положень монографії Н.М. Оніщенко ні в якій мірі не знижують її статус цікавого пошукового загальнотеоретичного дослідження одного з найважливіших напрямків існування правової реальності, що представляє сучасне право як право людини, що є внеском у наше просування до більш повного розуміння того, що відбувається в правовому житті сучасної України.